

ЗОРАН ДЕВРЊА

Канонско право код Срба између историографије, јуриспруденције и теологије

Сажетак: Канонско право је у српској црквеној и научној средини једна од заступљенијих и развијенијих наука. Још од средњовековља и немерљивог доприноса Светог Саве развоју канонске свести у нашем народу, наука канонског права је увек налазила мноштво поштовалаца и поборника у оквирима наше Цркве, као и наших црквених и националних образовних институција. У српском еклисијалном, националном и сцијентистичком кључу ова наука није имала особено самосталан и аутохтон богословски утемељен развој, већ се у великој мери ослањала на развој других научних дисциплина, посебно историографије и правне науке. У том смислу се и утицај ових наука може лако препознати у делима српских каноничара XIX и XX века, као што се може препознати и утицај различитих канонскоправних школа мишљења, од којих бисмо посебно издвојили немачку и руску. С друге стране, приметан је, у овом периоду, наглашено динамичан развој других богословских дисциплина, са којима канонско право не успоставља узајамно изграђујући однос, што се негативно одражава и на статус ове науке, те је до последње деценије XX века чини у значајној мери препуштеном утицајима историографије и јуриспруденције као двема врло динамичним и развијеним наукама код европских народа, као и Срба, овог доба. ► *Кључне речи:* Црква, канонско право, Свети Сава, историографија, правне науке, богословске науке.

Увод

Када говоримо о науци канонског права код Срба, на уму имамо велику вишевековну традицију, која је установљена превасходно стваралачким делом Светог Саве и која опстаје доминантно у оквирима Цркве, као и националне научне јавности, уз мање или веће прекиде, до

данас.¹ Савина канонска делатност је утемељена на најрепрезентативнијим достигнућима ромејске правне науке, законодавне делатности и канонске свести² и представљала је чврст и поуздан темељ за изградњу како средњовековне српске државе, тако и Цркве,³ која се често простирала шире од државних граница, те је на тај начин духовно обједињавала не само српску етничку популацију на Балкану, која је свакако била доминантна, већ и популацију околних народа, гркофоних Ромеја, Бугара, Цинцара, Арбанаса и Влаха, на просторима од западних граница српског насељавања на реци Пливи до источних граница на Дунаву, Старој планини долином Вардара све до солунске регије.⁴ Оно што је карактерисало разумевање и практиковање тадашње канонске свести свакако је било обележено доживљајем њеног интегралног припадања целовитом искуству живота у Цркви и њене недељивости од свеукупног црквеног предања.⁵ У том смислу важно је нагласити да су се интересо-

¹ Свети Сава је, шире посматрано, утемељитељ теолошке мисли у српском народу, а у ужем смислу, канонског права као интегралног дела црквеног светочења у свету.

² Делатност Светога Саве на пољу канонског предања била је утемељена на највишим достигнућима византијске канонске и правне свести XII и XIII века. Снажан утисак и кључан утицај на Саву приликом састављања *Сѣуденичкој* и *Хиландарској тѣийки* оставио је *Тѣийк* Евергетидског манастира у Цариграду, док се приликом израде свог *Номоканона* (*Закономравила*) превасходно ослањао на чувене византијске номоканоне (*Номоканон у четрнаесті ірана*), већ познате и широко од Цркве прихваћене збирке канона, као што је *Скраћена синѣјаіма* Стефана Ефеског, те проверена и општеприхваћена ауторитативна тумачења канона од Зонаре и Аристина из XII века, али и законске текстове попут *Прохирона*. Види критичко издање и превод: Свети Сава, *Закономравило*, крит. прев. Миодраг Петровић (Београд: Жича, 2004), XI–XXIII, као и Миодраг Петровић, „Свети Сава као састављач и преводацац *Закономравила*“, *Историјски часопис* XLIX (2002): 31

³ Остало је запамћено, сведочењем Савиних агиографа Доментијана и Теодосија, да је на Сабору у Жичи 1221. године Свети Сава сваком новорукоположеном епископу у руке предао по један препис (*Савиној*) *Закономравила*. Да је употреба овог канонског зборника била велика у нашој помесној Цркви, говори и број преписа који је с временом настајао, тако да од једанаест до данас сачуваних преписа најстарији потиче из средине XIII века (Иловички препис 1262. године), а најмлађи је из XVII века (Морачки препис из 1615. године). До у детаље о сваком од постојећих преписа *Закономравила* Светог Саве пише Сергије Троицки у: „Како треба издати Светосавску крмчију“, *Сѣоменик* СП, Одељење друштвених наука, нова серија 4 (Београд: САН, 1952). Савино *Закономравило* је имало велики утицај и на формирање младе српске државе на челу са Савиним братом првокрунисаним краљем Стефаном Немањићем.

⁴ Наведене области на Балкану од источних граница на Старој планини и западних на Пливи, гранично са солунском регијом на југу и реком Дунав на северу, поклапају се приближно са црквеном организацијом која је постојала у време обновљене Пећке патријаршије у XVI веку (1557. године) у време патријарха Макарија Соколовића.

⁵ Живот Светог Саве и његово разумевање Цркве Христове, особито у контексту аутокефалије, коју је лично затражио и добио од васељенског патријаршијског трона и византијског цара, указују на његов интегралистички доживљај благодатног јединства свега и свих у Личности Богочовека Христа, односно унутар Његове Цркве. Такво разумевање

вања за канонско наслеђе Цркве и знања из области канонског предања развијала унутар епископских манастирских духовних заједница формираних око најзначајнијих и најобразованијих црквених ауторитета тога времена.⁶ Нагласио бих оно што је за познији развој канонског предања у нашој средини веома важно, а то је да је у време Светог Саве на западу Европе већ отпочео један сасвим другачији смер у развоју канонске свести, који је у све већој мери био одређен схоластицизмом као особеним и јединственим идејним и духовним оквиром у развоју и презентовању теолошких наука, а сагласно томе, и академизмом као преовлађујућим амбијентом подесним за развој схоластике.⁷ Овакав развој теолошких наука уопште, па и канонског предања, пре свега канонској свести тадашњих генерација хришћана с временом све више одузима до тада доминантан еклисијални идентитет и надомешта га наглашено нормативним, односно правним, што постаје преовлађујућа карактеристика у перцепцији и развоју канонског предања, не више као искуства црквености, већ као једне од правних дисциплина,⁸ која свој предметни и методолошки оквир задобија у оквирима тадашњих европских универзитета и њихових амфитеатара, а тек рефлексивно се односи на Цркву и њен унутрашњи и спољашњи живот. Канонско предање Цркве из епицентра духовног, богослужбеног, догматског, бого-

и читање Савиног животописа и његових дела упућује нас на чињеницу да наш највећи светитељ свом својом делатношћу пројављује одговорност и бригу за све Цркве и народе; в. *Житије Светио Саве* од хиландарских монаха Доментијана и Теодосија, нарочито одељке о Савиним поклоничким путовањима.

⁶ Познато је да су српски манастири (Хиландар, Студеница, Жича, Пећка патријаршија, Крка, Грачаница, Дечани, Манасија, Морача, Цетињски манастир и др.) у средњовековљу били центри писмености и описмењавања, у којима се стицала општа писменост, али и специфична духовна знања неопходна будућим клирицима и пастирима. Преписивачка делатност свештених списа Старог и Новог Завета, богослужбених списа, светоотачких дела, канонских зборника и тумачења била је први импулс ка дубљем упознавању са богословљем Цркве у ширем смислу, као и са канонским предањем, сагледавано у ужем теолошком смислу.

⁷ У XIII веку Тома Аквински, нешто млађи савременик Светог Саве, утемељује своју познату схоластичку теолошку методологију и начелне принципе богословствовања утемељених на филозофским и теолошким претпоставкама аристотелизма. Наведени научни метод примењен на пољу теологије одводи ка развоју теолошког академизма унутар настајућих европских универзитета. Ова чињеница у значајној мери одваја теологију од Цркве као изворишта њеног настајања и ограничава је на идејни и интелектуални простор европских универзитета. На тај начин и наука канонског права, како се она формирала на европском западу у овом периоду, стиче атрибуте академизма и схоластицизма.

⁸ Канонско право се од овог периода на западу Европе у све већој мери изучава и доживљава не више као еклисијална, него доминантно као једна од правних дисциплина, чиме суштинска и животно црквена питања престају да буду духовна, већ наглашено правна, тако да им се, приликом суочавања са њима, приступа правним критеријумима и методама, а не црквеним.

спознајног, благодатног, подвижничког и моралног искуства хришћана измешта се у простор научних теорија и дефиниција.⁹ Наведени процеси су у периоду њиховог настанка били страни хришћанском Истоку, касније, у периоду свог турског ропства, као такав, Исток му је и даље био непријемчив, да би по отпочињању ослободилачких националних покрета и периода културне и интелектуалне еманципације с краја XVIII и почетка XIX века, као и претходећим им околностима изнуђеним искуством значајне дистанцираности од дотадашњег црквеног предања и неразвијености аутентичне канонске свести, ступили у контакт управо са таквим разумевањем канонског искуства, које је било већ у неколико претходних векова развијано на Западу, и за дуго се инфицирали у њему доминирајућим нормативизмом, схоластицизмом и академизмом, како је раније речено.¹⁰ Канон постаје норматив за понашање хришћана у Цркви, друштву, породици, локалној заједници, али престаје да буде носилац сотириолошког сведочења и доживљаја егзистенције у Духу као истине, односно искуства истинитости живљења утемељеног на пуноћи Божјег откровења у Христу, које је светодуховски присутно само у Цркви и њеном светотајинском предању.¹¹

НАУКА КАНОНСКОГ ПРАВА КОД СРБА СРЕДИНОМ XIX ВЕКА

Од средине XIX века, када у српској црквеној и интелектуалној средини нарастају интересовања за канонско предање, а када је већ у значајној мери направљена дистанца од дотадашњег теолошког наслеђа Цркве, како је напред објашњено, црквена историографија¹² преузима улогу

⁹ Канонско наслеђе у својој општости, као и сами канони појединачно, више се не ишчитавају у свом еклисијалном контексту, који би обухватао искуство аскезе, молитве, саборног (храмовног) богослужења, црквене организације, јерархијског поретка, саборског искуства и томе слично, већ у контексту узајамног нормативног саодношења самих канона и њиховог позиционирања као целовитог и заокруженог законског опуса спрам државног законодавства.

¹⁰ Процес преузимања схоластичког модела изучавања канонског права, и из њега исходећег академизма на европском истоку, код православних народа трајао је скоро пола миленијума и трагично се подудара са временом ослобађања балканских народа од турског ропства.

¹¹ Као последица горенаведених процеса уочава се дистанцирање канонског сведочења од самог искуства црквености и црквене духовности. Канон постаје значајан норматив за друштвени живот хришћана, али не и норматив њиховог светотајинског искуства. У прилог томе говоре канонски радови из овог периода који се превасходно баве спољашњим питањима канонског предања (ко?, како?, када?), док суштинска питања самог еклисијалног контекста њиховог настанка (зашто?, са којим циљем и сврхом? итд.) остају непокривена.

¹² У срединама, као што је српска у XIX веку, у којима универзитет није био довољно развијен или је био сасвим непостојећи, а унутар којих је Црква поново покушавала да ста-

везивног амалгама, који канонском наслеђу даје научност тзв. црквеност, животну суштаственост и егзистенцијални реалитет, на који се може идентитетски ослонити, еклисијално утемељити, етички изразити, подвижнички афирмисати и формирати концепт хришћанске аутентичности. Када читамо канонскоправне писце друге половине XIX века, препознајемо наведену историографску црту као доминирајућу, са приметним одсуством кључних теолошких претпоставки као темељних начела црквеног уређења на локалном, обласном и универзалном нивоу, богословског утемељења црквено-судске власти и црквене јерархије, богослужења, стицања и располагања имовином и томе слично.¹³ Наиме, свим наведеним феноменима црквене свакодневице приступа се из њихове појавне перспективе, уз наглашену потребу за њиховим нормативизовањем, док њихова богословска или, боље речено, богослужбена заснованост и оправданост нити су довољно расветљене нити побуђују дубљу истраживачку знатижељу.¹⁴ То нас доводи до парадоксалне ситуације у којој се Црква из перспективе једне од најреспектабилнијих теолошких наука, какво је без сумње канонско право, посматра као једна од људских институција у свету коју је могуће разумети, објаснити њену унутрашњу структуру и логику функцио-

не на своје ноге на таласу ослободилачких националних покрета, однос према канонском предању се развија у нешто другачијем смеру тако да од доминирајуће заинтересованости правника за канонска питања, што осим на Западу никако није мањкало ни код нас, добијамо све присутније историографско интересовање за канонско предање и све већу улогу историчара Цркве у афирмисању науке канонског права и тумачењу канонских начела и принципа.

¹³ Поред Евгенија Јовановића и његовог интересовања за црквену организацију, устројство црквеног суства и уводне теме науке канонског права (Евгеније Јовановић, 1802–1854, епископ горњокарловачки, *О судјех церковних свјатија восточнија соборнија и апостолскија цркве јаже во државах австријских*, www.digital.bms.rs/ebiblioteka/publications/view/4182), имамо и ауторе попут Јевтимија Јовановића, који се интересовао за *Закономправило* Светог Саве, његове спољашње одлике као канонског и нормативног документа, његово порекло, зависност од других сличних докумената и томе слично (Јевтимије Јовановић 1775–1852, *Начатки церковнаго права древнија православнија восточнија Цркве по книзје Кормчеј*, www.digital.bms.rs/ebiblioteka/publications/5230). Уз Јевтимија Јовановића, сличним интересовањима и активностима су се истицали и епископ Никанор (Ружичић), као и потоњи први патријарх обновљене Пећке патријаршије Димитрије Павловић, још док је као епископ био један од представника тзв. неканонске јерархије предвођене митрополитом Теодсијем Мраовићем, као и нешто пре њега прота Матија Ненадовић. Ниједном од аутора богословска питања која детерминишу све набројане теме нису била у фокусу.

¹⁴ Вежа богослужења и канонског права је у значајној мери занемарена већ дужи низ векова. Разумевање канонског наслеђа као директног продукта правила богослужења и његовог сотериолошког, егзистенцијалног и еклисијалног смисла није постојала као околности разумевања и апликовања канонских норматива већ код великих тумача XII века (Јован Зонара, Алексије Аристин, патријарх антиохијски Теодор Валсамон), па и пре њих. И код њих се препознаје блага доминација нормативизма у поимању канонског наслеђа.

нисања изразити искључиво појмовима, категоријама и дефиницијама које нам долазе из других друштвених научних дисциплина, понајвише права,¹⁵ док се њихова богословска димензија недовољно расветљава.¹⁶ Томе у значајној мери доприноси нагли развој друштвених наука током XIX века и њихов све већи ауторитет у домену разумевања друштва и друштвених институција,¹⁷ али не само то већ и постојећа, и као таква, наслеђена и реципирана дистанцираност од аутентичног црквеног искуства и свештеног предања у облику у којем је оно већ било формирано током позног средњег века, како је то раније објашњено.¹⁸

Осврт на српско канонскоправно наслеђе последњих век и по изискује да се нагласи да је оно обимно, ауторима бројно, тематски разуђено и својим изворима веома богато.¹⁹ Крај XIX и почетак XX века обележава канонскоправна делатност Никодима Милаша,²⁰ епископа далматинског, који својим преводом и тумачењем канона канонскоправно наслеђе Православне Цркве ставља у епицентар црквеног живота у Срба, а с друге стране, писањем уџбеника црквеног права саму науку канонског права српског богословског израза афирмише не само у оквирима других помесних Православних Цркава већ и у окриљу

¹⁵ Довољна је површна анализа канонских докумената попут *Брачних њавила* и *Устави СЦЦ* да би се уочила стварна перспектива, која свакако није богословска, којом се сагледава и вреднује, односно нормира унутарњи живот Цркве.

¹⁶ Уколико бисмо желели да укратко дефинишемо логику, структуру и садржај канонског предања, онда бисмо га могли назвати нормативним богословљем и црквословљем. Норматив као начин изражавања црквене свести не би требало да буде формативна слабост и недостатност, иако је у пракси то најчешће био случај у различитим историјским епохама.

¹⁷ Овде се првенствено мисли на појаву социологије и развој права, философије, психологије, медицине, економије, педагогије и других друштвених наука.

¹⁸ Поред многих негативних тековина ропства под Отоманском империјом, можда је она која је оставила најдубљи траг у бићу нашег народа управо удаљеност од црквеног теолошког предања. Црква је и у периоду ропства чувала своје богослужење, молитвени идентитет, аскетску праксу, благодатне врлине попут милосрђа, али богословска основа ових феномена је с временом била све даље од обичног српског човека, који није ни могао наслутити до када ће трајати пошаст која је задесила цело биће српског народа.

¹⁹ Заиста је зачуђујућа отвореност српских теолога и правника према науци канонског права. Поред библистике и историографије, канонско право је најзаступљенија научна дисциплина код наших студената на иностраним универзитетима и духовним академијама; в. Владислав Пузовић, *Руски њушеви српској бојословља* (Београд: Институт за теолошка истраживања, Православни богословски факултет, 2018).

²⁰ Никодим Милаш, епископ далматински (Буковинско-далматинске митрополије), упокојио се 1915. године у Дубровнику. Са далматинске епископске катедре је одступио 1910. године. Написао је низ значајних научних радова, од којих бисмо, поред оних наведених у тексту (*Правила Православне Цркве са њумачењима* и *Црквено њраво*), споменули још и *Православну Далмацију*, уџбеник из *Казненој њрава*, студију *Словенски ајосјоли Кирило и Мејодије (и исјина Православља)*, *Досјојансја у Православној Цркви*, *О каноничким зборницима Православне Цркве*, *Крмчија Савинска*, *Пројајанда*, *Аујодиојрафија* итд.

римокатоличке и англиканске црквене и научне заједнице, а постаје и релевантан као аутор и незаобилазан као саговорник међу најзначајнијим универзитетским правницима и каноничарима у Европи. Друга знаменита личност која се јавља на српској богословској и правној научној позорници на прелазу векова јесте Чедомиљ Митровић,²¹ који се одликовао највишим академским образовањем из области теологије и права. Као (пре)носилац тековина две научне школе мишљења, руске и немачке, био је један од оних прегалаца који је у највећој мери допринео установљавању Богословског факултета, увођењу предмета Црквено право на Правном факултету у Београду, као и развоју свести о неопходности формирања посебне научне дисциплине државно-црквеног права.²²

ТРАЈЕКТОРИЈЕ ЦРКВЕНОГ И НАУЧНОГ УТИЦАЈА НА РАЗВОЈ КАНОНСКОГ ПРАВА КОД СРБА

На основу научног профила и опуса горенаведених сигнификантних аутора, Милаша и Митровића, могу се препознати, условно речено, три правца утицаја на развој канонског права код Срба у последња два века. Први и најдоминантнији је формиран у окриљу Карловачке митрополије или, прецизније речено, Карловачке богословије и других у митрополији организованих богословских школа. Овај правац је доносио снажан уплив немачке правне теорије не само школовањем њених кадрова у мађарским, немачким и аустријским школама и на универзитетима већ и утицајем државе и њеног позитивног права на положај Православне Цркве и њених институција у Аустро-угарском царству. У теоријском приступу разумевања положаја канонског права у систему црквеног поретка и државног уређења препознаје се снажан утицај великих теоретичара државног и канонског права оног времена, Фон Савињија²³

²¹ Чедомиљ Митровић (студент руске Духовне академије и немачких правних факултета) био је декан Правног факултета у Београду и ректор Београдског универзитета. Први је професор Канонског права на Богословском факултету СПЦ.

²² Нажалост, оно што је проф. Чедомиљу Митровићу било јасно крајем XIX века у погледу неопходности образовања научне дисциплине државно-црквеног права, до данас није нашло своје остварење у високошколским институцијама српског језичког круга и идентитета, као ни на Православном богословском факултету.

²³ Фридрих Карл фон Савињи (Friedrich Carl von Savigny, 1779–1861) један је од најзначајнијих правних теоретичара XIX века у Европи. У великој мери је утицао на теоријско дефинисање различитих области правних наука и канонског права као иманентног државно-црквеног права. Као историчар и филозоф права, доста је допринео афирмацији темељних принципа римског права у савременој правној теорији и пракси.

и Пухте²⁴. Истовремено се може препознати и значајан утицај јуриспруденције аустроугарских државних институција, које су својим правним нормативима у значајној мери одређивале и условљавале живот Српске Цркве и њених институција у овим областима. Утицај немачких универзитета и тамо формиране правне и канонскоправне свести не завршава се престанком самосталног функционисања Карловачке митрополије обновом Пећке Патријаршије,²⁵ већ се рефлексијски наставља и код наших аутора нешто познијег периода, попут академика Филарета Гранића²⁶ (архимандрита) и проф. Благоте Гардашевића²⁷ (презвитера).

Друга линија утицаја на развој новије канонскоправне науке код Срба долази из Русије и њених духовних академија. Ова трајекторија утицаја, иако и сама настала под утицајем западних теолошких и универзитетских научних кругова, препознаје се дефинисаним историцизмом и наглашеним полемичким духом. Парадоксална је чињеница да се узаврела богословска сцена унутар руских богословских школа у другој половини XIX века, нарочито оријентисаних на истраживање нових сазнања из области литургије, догматике, у ужем смислу еклисиологије и пнеуматологије, као и библистике, не рефлектује на значајнији начин на развој канонског права, осим одраза и утицаја већ споменуте историографије. Мислим да је непотребно наглашавати да је канонско право, и поред дефинисаног предмета истраживања и особеног метода, а пре свега као изразито еклисијална наука, специфичног

²⁴ Георг Фридрих Пухта (Georg Friedrich Puchta, 1798–1846), поред бављења теоријским проблемима правне науке, бавио се још више од свог старијег претходника и црквеним правом и његовим односом и условљеношћу правом државе.

²⁵ Иницијатива црквених архијереја и државних институција новоформиране Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца за уједињење свих обласних српских црквених јединица (епархија) поднета је већ 1918. године, уједињење је извршено 1920. године, а томос Цариградске (Васељенске) патријаршије којим је потврђена аутокефалност обновљене Пећке патријаршије донет је 1922. године, в. Благога Гардашевић, „Организационо устројство и законодавство Православне Цркве између два светска рата“, in Благога Гардашевић, *Избор црквено-йравних радова* (Београд: Православни богословски факултет, 2002), 206–233.

²⁶ Академик Филарет Гранић (немачки студент) предавао је Патрологију на Богословском факултету, а у два семестра 1936. године и Канонско право, до доласка Сергија Троицког за професора на Богословском факултету. О темама и методологији научног истраживања и излагања резултата академика (архимандрита) Филарета Гранића в. Филарет Гранић – *Зборник радова, Богословље LXXII/1–2* (1998).

²⁷ Проф. Благога Гардашевић био је наставник Канонског права на Богословском факултету од 1946. до 1973. године и одласка у пензију, а до 1991. године наставља да предаје на истом факултету као хонорарни наставник. У настави је провео пуних четрдесет пет година, а све са другим активностима на факултету, попут библиотекарског посла, скоро пуних шездесет година. Није се школовао у иностранству, али се у научном смислу развијао под великим утицајем својих знаменитих претходника – Троицког, Гранића и Митровића.

еклектичког идентитета, која потребује досегнуте нивое (са)знања других богословских наука, будући да је са готово свима у тесној повезаности, да би и сама могла, апсорбујући њихова достигнућа, напредовати. Када је та веза међу богословским наукама раскинута или половична, и када не постоји међу њима интензиван узајамни утицај, онда долази до извесног застоја у њиховом развоју и до неравнотеже у вредновању њиховог богословског доприноса, који се у случају канонског права манифестовао пренаглашеним утицајем црквене историографије, као богословске, и права, као друштвене научне дисциплине. Ова одлика се препознаје превасходно код Сергија Троицког,²⁸ аутора импресивног опуса и огромног научног ауторитета, код којег се у коришћењу богословских и историјских аргумената у артикулацији одређених канонскоправних питања која се тичу брака, организације црквених судова, црквене организације и позитивних нормативних докумената на којима је заснована уочава извештан дисбаланс на штету ових првих. Напред наведено је карактеристично и за још неке наше ауторе,²⁹ са изузетком раније поменутог епископа Никодима Милаша, чије канонско богословље садржи све поменуте елементе, али и поседује један особени квалитет, а то је ослањање на претходећа му црквена предања, превасходно пројављена кроз делатност великих тумача XII века.

Ова чињеница наговештава и трећу трајекторију утицаја на развој канонског права код Срба, која се одликује рефлексijом *Пидалиона*³⁰ и

²⁸ Сергије Троицки био је руски емигрант, који је у Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца дошао 1920. године. Као веома образован у богословским наукама, прихваћен је за предавача Црквеног права на Правном факултету у Суботици (истурено одељење београдског Правног факултета), да би 1937. године почео да предаје Канонско право на (Православном) Богословском факултету и у тој професорској служби остао до 1946. године. Објавио је више од две стотине научних радова, и то у часописима српског, руског, француског, немачког и грчког говорног подручја. Био је један од најважнијих учесника у процесу доношења Закона о СПЦ из 1929. године, Устава СПЦ из 1931. године, Брачних правила СПЦ из 1933/34. године, као и других норматива којима се до данас управљају институције Српске Православне Цркве. Да би се разумео приступ проф. Троицког одређеним канонскоправним темама и препознала присутност методологије правних наука и историографије, в. Сергије Троицки, *Изабране студије из Црквеног права* (Смедерево: Смедеревска гимназија, 2008), затим, Сергије Троицки, *Изабране студије из Брачног права* (Фоча, Источно Сарајево: Православни богословски факултет „Свети Василије Острошки“, 2015) и Сергије Троицки, *Црквено право* (Београд: Правни факултет Универзитета у Београду, 2011).

²⁹ Сличне карактеристике приступу канонскоправним темама које има Троицки поседују и Филарет Гранић, Благота Гардашевић и Димшо Перић, в. Гранић, *Зборник радова*; Благота Гардашевић, *Избор црквено-правних радова* (Београд: Православни богословски факултет, 2002) и Димшо Перић, *Црквено право* (Београд: Правни факултет Универзитета у Београду, 1997).

³⁰ *Пидалион* је дело светогорског монаха Никодима и представља званични и службени документ и извор канонскоправних норми којим се данас руководе све гркофоне Цркве.

*Аџинске Синџаїме*³¹, као и кроз рецепцију огромног канонског опуса западних каноничара црквене и универзитетске провенијенције, попут Фон Хефелеа³² или Бевериџа³³, на дела појединих српских каноничара. Ова последња линија утицаја се превасходно односи на Милашево канонскоправно учење, што чини његово дело јединственим у канонском опусу, насталом у много ширем опсегу од српског језичког круга, а унутар њега вредносно непроцењивим и непоновљивим.

**ПРЕСЕК ТРЕНУТНОГ СТАЊА У НАУЦИ КАНОНСКОГ ПРАВА,
САВРЕМЕНИ РЕФОРМСКИ УТИЦАЈИ И ОЧЕКИВАНИ ИЗАЗОВИ
У БУДУЊНОСТИ**

У овом раду се нећемо бавити појединачно ауторима. То остављамо неком будућем прегалаштву, било тимова истраживача било појединцима. До сада имамо само један исцрпан аналитички рад о проф. Благи Гардашевићу и његовом научном опусу, а објављен је 2006. године у свесци са радовима насталим у оквиру пројекта Српска теологија у 20. веку. Међутим, важно је нагласити да у том пројекту није учествовао нико од истраживача и предавача са катедре за Канонско право Православног богословског факултета, иако су неки од њих аплицирали и задовољавали критеријуме за учешће у пројекту, тако да из ове области до сада немамо начињен никакав пресек стања у науци канонског права, нити у погледу самих аутора, нити у вези са карактеристикама њиховог дела и тема које су обрађивали, нити икакву њихову контекстуализацију и корелацију са њима актуелним црквеним и друштвеним приликама, као и развојним тенденцијама. То значи да се, бар за сада, због горенаведеног недостатка у процесу анализе и евалуације канон-

³¹ Г. А. Рали и М. Потли, аутори *Аџинске Синџаїме*, до тада најцеловитије збирке канонских одредби свештених сабора (васељенских и помесних), као и отачких канона, а исто тако и најсадржајнијег зборника тумачења канона чувених средњовековних тумача Аристина, Зонаре и Валсамона, Г. А. Ραλλη και Μ. Ποτλη, ΣΥΝΤΑΓΜΑ ΤΩΝ ΘΕΙΩΝ ΚΑΙ ΙΕΡΩΝ ΚΑΝΟΝΩΝ ΤΩΝ ΤΕ ΑΓΙΩΝ ΚΑΙ ΠΑΝΕΥΦΗΜΩΝ ΑΠΟΣΤΟΛΩΝ, ΚΑΙ ΤΩΝ ΙΕΡΩΝ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΤΟΠΙΚΩΝ ΣΥΝΟΔΩΝ, ΚΑΙ ΤΩΝ ΚΑΤΑΜΕΡΟΣ ΑΓΙΩΝ ΠΑΤΕΡΩΝ (ΑΘΗΝΗΣΙΝ, 1852).

³² Карл Јозеф фон Хефеле (Karl Josef von Hefele, 1809–1893), бискуп Римокатоличке Цркве и један од највећих познавалаца канонског права Западне и Источне Цркве у XIX веку. Милаш се у својим радовима често реферирао на историографске и канонскоправне увиде Фон Хефелеа.

³³ Вилијам Бевериџ (William Beveridge, 1637–1708), бискуп Англиканске Цркве, велики историчар и канониста. Одличан познавалац оријенталних језика и канонског наслеђа Православне Цркве. Милаш на много места прихвата, али и полемиче са ставовима које Бевериџ износи у свом *Синодикону* (*Synodicon*).

скоправних списа на српском језику можемо изјашњавати само у општим категоријама и сагледавати га само у његовој спољашњој појавности, без дубљег задирања у суштинске вредности њиховог садржаја.³⁴

Поред тога, морамо нагласити да до промене у тренду развоја науке канонског права у последње две деценије XX века, како је у овом реферату наведено, долази под окриљем Православног богословског факултета делатношћу тројице истарживача и професора. Прво је неопходно нагласити прегалаштво епископа Атанасија Јевтића, који се само малим сегментом своје делатности посветио канонском праву, али је и са тако мало оставио великог и неизбрисивог трага у његовом даљем развоју. Као доказани теолог неопатристичке оријентације, Јевтић препознаје и наглашава јаку везу канонског права и других богословских наука, у његовом случају посебно патрологије и догматике.³⁵ Поред њега, вероватно највећи искорак у разумевању науке канонског права и њеном предметном профилисању на Православном богословском факултету даје проф. Ненад Милошевић.³⁶ Преузимајући ову катедру 1995/96. године, он својим предавањима и чланцима расветљава органски спој канонског права и литургике као његовог природног богословског изворишта. Специфичан одабир испитне литературе за овај предмет, као и захтев за енциклопедијским теолошким образовањем из готово свих области теолошких истраживања, учинио је канонско право поново

³⁴ Вредно је споменути напоре докторанда Саве Миловановића, који се последње две године бави анализом дела архимандрита и академика Филарета Гранића. Објављивање резултата тек очекујемо.

³⁵ Атанасије Јевтић, умировљени епископ захумско-херцеговачки, у оквиру својих патролошких истраживања препознао је каноне Цркве као јединствен облик светоотачког наслеђа и сведочења. Последњих година XX и почетком XXI века он се подухватио поновног превођења свештених канона Цркве (Милашев превод је сасвим задовољавајући) и употпуњавања и појашњавања њиховог тумачења (будући да су Милашева сасвим кредибилна). Јевтићева допунска тумачења канона дају овим црквеним нормативима једну особену живост, актуелност и повезаност са црквеном свакодневицом, како се она пројављује од искуства живота појединаца у парохији до највиших институција једне помесне Цркве, али и Православне Цркве у свету, в. Атанасије Јевтић, *Свештени канони Цркве* (Београд: Манастир Тврдош, Православни богословски факултет, 2005).

³⁶ Ненад Милошевић је, преузимајући упражњену катедру за Канонско право, успео да направи динамичну и прожимајућу везу између литургике, као његовог превасходног професионалног и научно-богословског призивања, и канонског права као богословског изазова и црквеног феномена, који је у том тренутку био у озбиљној научној кризи. Као наука чија је повезаност са канонским правом на било који начин у генерацијама теолога игнорисана, литургика постаје његовим педагошким напорима извориште онога што бисмо могли назвати теологијом канона, в. Ненад Милошевић, *У Духу и Исјини* (Београд: Институт за теолошка истраживања, Православни богословски факултет, 2011) и Ненад Милошевић, *Молићвослов Исјини* (Београд: Институт за теолошка истраживања, Православни богословски факултет, 2012).

живом научном дисциплином, која побуђује велика интересовања студената, о чему говори број уписаних на Литургичко-правни мастер модул, као и број одбрањених дипломских радова на теме из шире области канонског права. Трећи аутор који својим истраживачким прегалаштвом употпуњује и унапређује канонскоправну науку јесте проф. Радомир Поповић,³⁷ који се посебно ангажује на прикупљању и објављивању докумената васељенских сабора,³⁸ чиме истраживања из области канонског права усмерава ка саборским изворима њиховог настанка, а с друге стране, својим предавањима из предмета Црквено право на Правном факултету Универзитета у Београду наставља традицију која постоји још од првих година постојања овог факултета.

У покушају да скренемо позорност на нека од актуелних канонско-правних питања која потребују пажњу и посвећеност богословских посленика данас неопходно би било указати на потребу богословске провере и анализе појма црквене аутокефалије, који у свом неаутентичном поимању, које данас доминира актуелном црквеном свешћу, производи многе неспоразуме и препирке у међуцрквеним односима, па преко евалуације актуелног Устава СПЦ и свих института у њему заступљених, којима недостаје утемељено теолошко, литургијско, догматско и предањско представљање, до обраћања пажње на далеко софистициранији, али исто тако местимично нејасан текст предложене његове ревизије, као и детаљно претресање свих правилника и процесних приручника којима се руководе црквени судови свих инстанци, као и брачних правила, која већ скоро деведесет година без промене и иновације на нормативистички чврст и теолошки блед начин уређују питања брака у нашој Цркви. Свака врста постојећих вредносних норматива је добродошла и као таква боља од вредносних празнина или произвољности, али дужина трајања црквених правних прописа свакако претпоставља обавезу прегнућа ове или неке од будућих генерација да се њима аналитички посвете у циљу њиховог еклисијалног исцељења и богословског утемељења.

³⁷ Професор Поповић је на прелазу из XX у XXI век, као предавач по позиву, „држао“ катедру за Црквено право на Правном факултету Универзитета у Београду, наследивши на том месту упокојеног проф. Димшу Перића.

³⁸ Радомир Поповић, *Васељенски сабори – одабрана докуменција* (Београд: Академија СПЦ за уметност и конзервацију, 2007).

УМЕСТО ЗАКЉУЧКА

После вишедеценијског, а можда и вишевековног, успореног развоја или чак стагнације, канонско право као добро богословски утемељена наука постаје једна од најреспектабилнијих научних дисциплина на савременим богословским училиштима. Она добија све већи значај не само у регулисању црквене свакодневице, како свих чиновна клира тако и лаика, већ свој нарастајући регулаторни и нормативни потенцијал у све већој мери изражава и на плану васељенског црквеног организовања. Овај потоњи план развоја науке канонског права због нараслих организационих проблема у „Православном Комонвелту“ постаје кључан у процесу очувања свеправославног црквеног јединства и предочхрана настанка трагичних раскола. Међутим, исто тако, неодговорним новачењем темељних канонских принципа и формирањем до сада непостојећих еклисијалних парадигми у оквирима наведене науке може представљати генератор настанка нових међуцрквених проблема и подозрења, као и акцелератор нових подела и раскола. У том смислу сагледавано, велика је одговорност савремених каноничара пред црквеном пуноћом, својим савременицима и будућим генерацијама. Богословље српског израза и сензибилитета, посебно у области канонског права, у значајној мери доприноси расветљавању многих празнина и недовољно осветљених простора и маглина у савременом богословском изразу Цркве и њеном канонском организовању и живљењу. Живимо у нади да ће овај скуп и овај кратки и начелни реферат макар мало допринети отпочињању једног садржајнијег приступа сагледавању достигнућа канонскоправне науке код Срба у последњих сто и више година, као и њених очекиваних будућих домета.

ZORAN DEVRNJA
 University of Belgrade
 Faculty of Orthodox Theology
 Belgrade
 zdevrnja@bfspc.bg.ac.rs

CANON LAW AMONG SERBS BETWEEN HISTORIOGRAPHY, JURISPRUDENCE AND THEOLOGY

Summary: Canon Law is a well-founded science in the Serbian ecclesial and scientific environment. Saint Sava incorporated this ecclesial legacy into our spiritual and state experience. There have been many individuals who have engaged in the Canon Law within the Serbian Church. This science has been significantly developed in our other scientific-educational institutions, too. Canon Law relied on other theological disciplines during its development and on Historiography and Legal Sciences. The influence of the above-mentioned sciences is very present in the works of Serbian canonical writers of the 19th and 20th centuries. Among the schools of canonical thought, which influenced the development of Canon Law in Serbian educational institutions, we would emphasize German and Russian. ► *Keywords:* Church, Saint Sava, Canon Law, Historiography, Legal sciences, Theology.

БИБЛИОГРАФИЈА BIBLIOGRAPHY

ИЗВОРИ

- Свети Сава. *Закономјавило*, крит. прев. Миодраг Петровић. Београд: Жича, 2004.
- Доментијан. *Жиџије Светиої Саве*. Београд: СКЗ, 1938.
- Теодосије. *Жиџије Светиої Саве*. Београд: СКЗ, 1992.
- *Устави СПЦ*. Београд: Свети Архиепископски Синод СПЦ, 1957.
- *Брачна њавила СПЦ*. Београд: Свети Архиепископски Синод СПЦ, 1994.
- *Правила и њосџуџак за црквено-њравне судовете СПЦ*. Београд: Свети Архиепископски Синод СПЦ.

СЕКУНДАРНА ЛИТЕРАТУРА

- Гардашевић, Благога. *Избор црквено-њравних радова*. Београд: Православни богословски факултет, 2002.
- Гардашевић, Благога. „Организационо устројство и законодавство Православне Цркве између два светска рата.“ In Гардашевић, Благога. *Избор црквено-њравних радова*, 206–233. Београд: Православни богословски факултет, 2002.

- Гранић, Филарет. *Зборник радова. Богословље* LXXII/1–2 (1998).
- Јевтић, Атанасије. *Свештени канони Цркве*. Београд, Требиње: Православни богословски факултет, 2005.
- Јовановић, Евгеније. *О судјех церковних свјатија восточнија соборнија и апостолскија цркве јаже во державах австријских*. www.digital.bms.rs/ebiblioteka/publications/view/4182.
- Јовановић, Јевтимије. *Начатки церковнаго права древнија православнија восточнија Цркве по книзје Кормчеј*. www.digital.bms.rs/ebiblioteka/publications/5230.
- Милаш, Никодим. „Аутобиографија.“ In Милаш, Никодим. *Аутобиографија. Сјудије. Чланици*. Београд, Шибеник: Истина, 2005.
- Милаш, Никодим. *Словенски айосџоли Кирил и Методије и истина Православља*. Београд, Шибеник: Истина, 2004.
- Милаш, Никодим. *Православна Далмација*. Београд, Шибеник: Истина, 2004.
- Милаш, Никодим. „Пропаганда.“ In Милаш, Никодим. *Аутобиографија. Сјудије. Чланици*. Београд, Шибеник: Истина, 2005.
- Милаш, Никодим. „Достојанства у Православној Цркви по црквено-правним изворима до XVI вјека.“ In Милаш, Никодим. *Аутобиографија. Сјудије. Чланици*. Београд, Шибеник: Истина, 2005.
- Милаш, Никодим. *Правила Православне Цркве са џумачењима, I–II*. Нови Сад: Наклада књижаре А. Пајевића, 1895.
- Милошевић, Ненад. *У Духу и Истини*. Београд: Институт за теолошка истраживања, Православни богословски факултет, 2011.
- Милошевић, Ненад. *Молићвослов*. Београд: Институт за теолошка истраживања, Православни богословски факултет, 2012.
- Перић, Димшо. *Црквено право*. Београд: Правни факултет Универзитета у Београду, 1997.
- Петровић, Миодраг. „Свети Сава као састављач и преводилац Законоправила.“ *Историјски часопис* XLIX (2002): 27–45.
- Поповић, Радомир. *Васељенски сабори – одабрана докуменџа*. Београд: Академија СПЦ за уметност и конзервацију, 2007.
- Пузовић, Владислав. *Руски џуџеви срјској доџословља*. Београд: Институт за теолошка истраживања, Православни богословски факултет, 2017.
- Ραλλη, Γ. Α., και Ποτλη Μ. ΣΥΝΤΑΓΜΑ ΤΩΝ ΘΕΙΩΝ ΚΑΙ ΙΕΡΩΝ ΚΑΝΟΝΩΝ ΤΩΝ ΤΕ ΑΓΙΩΝ ΚΑΙ ΠΑΝΕΥΦΗΜΩΝ ΑΠΟΣΤΟΛΩΝ, ΚΑΙ ΤΩΝ ΙΕΡΩΝ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΤΟΠΙΚΩΝ ΣΥΝΟΔΩΝ, ΚΑΙ ΤΩΝ ΚΑΤΑΜΕΡΟΣ ΑΓΙΩΝ ΠΑΤΕΡΩΝ. ΑΘΗΝΗΣΙΝ, 1852.
- Троицки, Сергије. „Како треба издати Светосавску крмчију.“ *Сјоменик* СИ, Одељење друштвених наука, нова серија 4. Београд: САН, 1952.
- Троицки, Сергије. *Изабране сјудије из Црквеној џрава*. Смедерево: Смедеревска гимназија, 2008.

- Троицки, Сергије. *Изабране сѣудије из Брачної ѿрава*. Фоча, Источно Сарајево: Православни богословски факултет „Свети Василије Острошки“, 2015.
- Троицки, Сергије. *Црквено ѿраво*. Београд: Правни факултет Универзитета у Београду, 2011.